

GENETIKUS ELV – DIGITÁLIS KIADÁS

(Elméleti megfontolások egy készülő Kazinczy-kiadás kapcsán)

A történeti-kritikai elveket követő szöveggondozás jelentős nehézségek elé állítja a Kazinczy-hagyaték kiadását előkészíteni és megvalósítani akaró textológust, akinek a kéziratok és a javítások nagy számával kell szembesülnie. Erre a problémára hívta fel a figyelmet a versek kritikai kiadásán dolgozó Gergye László is egy műhelytanulmányában. Gergye ugyanakkor nem a történeti-kritikai kiadás nehézségeit hangsúlyozza, hanem azokról a gondokról beszél, amelyek miatt véleménye szerint a genetikus kiadás megvalósíthatatlan Kazinczy versei esetében. Tanulmánya összegzésében írja: „Kazinczy Ferenc verseinek sajtó alá rendezése során a szövegkiadás hagyományos útját kell járnunk, a genetikus textológia szempontjai csak korlátozott mértékben, esetleg a variáns apparátusba beépítve vehetők figyelembe. Ezzel együtt sem kíséreltünk meg eddig megoldást találni a talán legfontosabb kérdésre: milyen alapon válasszuk ki Kazinczynál a szöveggéközlés alapjául szolgáló főszöveget?”¹ Elfogadva Gergye érveit, mégis úgy tűnik, hogy a kéziratok datálási nehézségei miatt és a szövegdinamika érzékeltetése érdekében a szöveggenetika eszköztárával sokkal szemléletesebb lehetne a versek kiadása, mint a hagyományos, történeti-kritikai kiadás apparátusának használatával. A megvalósult Kazinczy-szövegkiadás² a jegyzetekkel együtt tanulmányozva sem képes bemutatni az alkotás folyamatának azt a tanulságos történetét, amely a versek sajtó alá rendezőjét is tanulmányírására ösztönözte.³ Azoknak a „mintakéziratoknak” az izgalma is elvész a hagyományos apparátusban, amelyeket Gergye László *Az én Pandektám* köteteiből idéz.⁴ A Kazinczy-kéziratokon nyomon követhető szöveggenézis megjelenítése a további kutatások számára is használhatóbb szöveget eredményezhetne. A kéziratos anyag kiadása azt a belső alakulási folyamatot is láthatóvá tudná tenni, amely Kazinczy állandó átdolgozásai, folya-

¹ GERGYE László, *Kazinczy verseinek készülő kritikai kiadásáról*, ItK, 1993, 705.

² KAZINCZY Ferenc *Összes versei*, Bp., 1998, 43, 215–218.

³ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc Gráciái*, ItK, 1990, 470–498.

⁴ GERGYE László, *Kazinczy-sonettek szövegváltozatai (Az én Pandektám című gyűjteményben)*, It, 1991, 371–376. „A gondolati mozgásról készült pillanatfelvételeket...” nem képes a kézirat átírásának hagyományos módja közvetíteni: vö. KAZINCZY *Összes versei*, i. m., 49–51, 235–236, 239–242.

matos javításai miatt a kutatók számára nem átlátható. Mindennek eredményeképpen az is követhetővé válna, hogyan módosult az eltelt évek alatt a széphalmi mester gyakorlata.⁵

I. A genetikus kiadás elvi és gyakorlati lehetőségei

Egy Kazinczy-kiadás előkészítőjének elsősorban abban a kérdésben kell döntést hoznia, hogy mely szöveget tekintse a majdani kiadás alapjának és melyeket minősítse változatnak. A kritikai kiadások érvényben lévő szabályzata szerint a szöveggondozó feladata az *alapszöveg* kiválasztása után a *főszöveg* kialakítása.⁶ A szabályzat a szövegváltozatok közül a *végleges változat* kiválasztását tekinti a textológus alapvető feladatának. Ugyanakkor, ha a szerző ugyanazt a művét „eszmei vagy művészi szempontból jelentős változtatásokat téve átdolgozta”, akkor ebben az esetben több *főváltozat* közlése is lehetséges.⁷ A döntés például Kazinczy *Gessner' Idylliumi* fordítása esetében nem egyszerű, annál is inkább, mivel két nyomtatott kiadás áll rendelkezésünkre, és közülük kétségkívül az első szöveg váltotta ki a kortársak és az olvasóközönség elismerését. Hatástörténetileg tehát az első kiadásnak lehet kanonikus rangja. Ugyanakkor az *ultima manus* elv jegyében a szerző életében megjelent utolsó szövegállapotot illeti meg az alapszöveg státusa. A kibékítő megoldás az lehetne, ha főváltozatoknak tekintve mindkét kiadás szövegét kiadnánk, de ezáltal az a változássor válna hozzáférhetetlenné, amely ezt a közel négy évtizedes alkotásfolyamatot jellemezte. Az adott helyzetben a leghasznosabb tehát az volna, ha egyszerre lehetne változásában és folyamatos alakulásában hozzáférhetővé tenni a szöveg alakulásának teljes történetét. A sokszoros átdolgozás miatt, amelynek csak néhány pontját láthatjuk, valójában egy megszakításokkal teljes *folyamat* bemutatására kellene vállalkoznia a kiadásnak. És mivel eleve két *főváltozat* közlését kell megoldani a kiadásnak, ezért az egységes, *ideális szöveg* eszménye eleve nem befolyásolhatja a textológus döntéseit. Sokkal inkább azt a kérdést kell feltennünk, hogy milyen módon lehetséges a két *főváltozat* olyan megjelenítése, amely a kettő „együtt-látását” és „együtt olvasását” lehetővé tenné. A helyzetet még az bonyolítja, hogy a *Gessner' Idylliumi* nem „eredeti alkotás”, hanem fordítás. Emiatt az „eredeti egység” megjelenítését két elvi lehetőség biztosíthatja: vagy a szöveg alakulásának mint *folyamatnak* a megjelenítése, vagy a német nyelvű „forrásszöveg”-ben fedezhetnénk fel azt a forrást, amely a szöveg egységét jelenthetné.

A *változat* és a *variáns* értelmezése tekintetében talán pontosabb különbségtételre ad alkalmat a német fogalomhasználat. Gunter Martens a textológia alapfogalmainak elbizonytalanodására, a különböző irányzatok felfogásaira utalva írja egy 1989-es konferenciára készült tanulmányában: „A vita máig nem dőlt el, és újabban leginkább két felfogás áll egymással szemben: az egyik mint egységes, önmagában zárt nyelvi képződményt,

⁵ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., 1990, 104–215, különösen 179–180.

⁶ *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*, összeállította PÉTER László, Bp., 1988, 23.

⁷ Vö. PÉTER, i. m., 15, 4.1 paragrafus.

tehát mint valami rögzített dolgot fogja fel a szöveget; a 'variánsok' (Variante) – nem úgy, mint az 'olvasatok' (Lesarte) – ebben az értelmezésben nem tartoznak a szöveghez, hanem eme szöveg eltéréseiként (Abweichung) ugyanazon mű egy további szövegeként értelmezendők. A másik felfogás szerint a szöveg valamennyi, egyazon műhöz tartozó változat (Fassung) és eltérés (Abweichung) komplexuma. A 'szövegváltozatok' (Textfassung) (= egy szöveg különböző változatai [Fassung]) szövegfilológián kívül is elterjedt fogalmának pontosan ez a felfogás az alapja: a variánsok (Variante) eszerint nem különböző szövegeket, hanem egy szöveg különböző *változatait* (Fassung) konstituálják; a módosulások folyamata – amennyire az a hagyományban dokumentálva van – ily módon beleértődik ebbe a szövegfogalomba, a dinamikus jelleg a szövegtérképezés lényegéhez tartozik."⁸ A fenti terminológia szerint a szövegváltozatok nem egymástól elválasztottan elgondolandó állapotok, hanem egy dinamikusan változó folyamatnak a részei, és a textológusnak ezt a folyamatot kellene bemutatnia a maga változékonyságában. A szöveg, amely „az olvasás folyamatában” jön létre, „nem valamiféle önmagában nyugvó, valamiféle egyszer s mindenkorra lezárt dolog, hanem olyan dinamikus képződmény, amely állandó változásban van”.⁹ Már Gunter Martens korábbi álláspontját megfogalmazó tanulmánya is a kritikai kiadás apparátusa radikális átalakításának igényét jelentette be: „Text erweist sich in diesem Sinne nicht mehr als ein statisches Gebilde, sondern als eine Phänomen, dessen spezifische Charakteristik schon immer die ihm immanente Bewegung ist. Nicht die einzelne schriftliche Form (die Handschrift, der Druck) zeichnet den Text aus, sondern erst die in ihm enthaltene Spannung, die auf ein intentionales Gebilde gerichtet ist – eine Dynamik, die nicht auf einen bestimmten Wortlaut festgelegt ist, sondern durch die kontextliche Bestimmung und durch die Variationsbreite ihre Ausrichtung offenbart.”¹⁰

A digitális kiadások korában a történeti-kritikai kiadásokat előkészítő textológusnak a feladata is megváltozott. Erről tanúskodik a CD-ROM formájú kiadások növekvő száma, és a szöveggkritikai munkák recenziói között immár egyre gyakrabban kell a szakembernek digitális kiadásokról véleményt mondania, noha még a megítélésükhöz szükséges kritikai normakészlet sem körvonalazódott.¹¹ Azonban – úgy tűnik – immár a CD-ROM

⁸ Gunter MARTENS, *Mi az, hogy szöveg? Szempontok a szövegfilológia kulcsfogalmának meghatározásához*, Literatura, 1990, 240–241.

⁹ *Uo.*, 242.

¹⁰ Gunter MARTENS, *Textdynamik und Edition: Überlegungen zur Bedeutung und Darstellung variierender Textstufen = Texte und Varianten: Probleme ihrer Edition und Interpretation*, Hrsg. Gunter MARTENS, Hans ZELLER, München, 1971, 169.

¹¹ „Standen die wissenschaftlichen Ausgaben des 19. Jahrhunderts noch weitgehend im Bann der in der klassischen Philologie ausgebildeten Textkritik, so setzte sich zu Beginn des neuen Jahrhunderts demgegenüber allmählich die Erkenntnis durch, daß die Überlieferung moderner Literatur eine grundsätzlich andere editorische Aufbereitung erforderlich mache als diejenige der Werke des Altertums und des Mittelalters.” Gunter MARTENS, *Konzessionen über konzessiven: Über den Sinn und Unsinn einer textgenetischen Lesausgabe der Dichtungen Paul Celans*, Text, 3(1997), 71–84. – Mint Gunter Martens recenziója is tanúsítja, a kiadásokkal kapcsolatos előzetes döntések legnehezebbike – és az elektronikus kiadások lehetőségeivel ez csak felerősödött – a variánsok, a változatok, a fogalmazványok kérdése.

formában megjelenő kiadásokhoz hasonlóan a hálózati (Interneten hozzáférhető) digitális kritikai kiadások is a *szövegdinamika* fogalma jegyében tűzik ki textológiai céljaikat.

Kazinczy művét illetően pedig – minthogy a két nyomtatott kiadás (valamint a kéziratok) mindegyike a *szövegdinamika* folyamatának a részeként, annak valamely állomásaként fogható fel – nincsen hagyományos értelemben vett alapszöveg, elvész a főszöveg kialakításának megnyugtató bizonyossága. A szöveg dinamikus folyamatként való felfogása a történeti-kritikai kiadások szöveggondozási gyakorlatától eltérő technikákat követel meg. Ennek az elvárásnak leginkább a Franciaországból induló *genetikus kritika* textológiai gyakorlata képes eleget tenni. Ennek a textológiai irányzatnak Magyarországon nem alakult ki széleskörű recepciója, még kevésbé gyakorlata. A Helikon 1989-es tematikus száma mutatta be az irányzatot, néhány ismertető írást¹² közölve róla, illetve az *(Új) filológiát* bemutató 2000/4-es szám néhány írása érinti e témát. Tóth Rékának az irányzatot feldolgozó – még napvilágot nem látott – monográfia szerzőjének tanulmánya részben már az irányzatot ért bírálatokra válaszolva fogalmazza meg álláspontját,¹³ de a textológiai gyakorlat igazából még nem tette próbára az elméletet Magyarországon. A dinamikus szöveg fogalmának gyakorlati alkalmazásaként Gunter Martens maga is részt vett Georg Heym 1910 és 1912 között írt verseinek a genetikus kiadás módszerével történő sajtó alá rendezésében,¹⁴ mely kiadás két igen vaskos kötetet tesz ki. Amennyiben hagyományos, papír formájú genetikus kiadásra szeretnénk vállalkozni, akkor bizony a Kazinczy-kéziratok nagy száma miatt a szövegek többsége esetében elkerülhetetlenné válna a szöveggenetikus kiadás terjedelmének szemmel látható megnövekedése, valamint egyúttal a költségek lényeges emelkedése is.

A Gergye László által megfogalmazott ellenvetések egy része, tehát például a terjedelem túlzott megnövekedése, természetesen igaz, de érvelésében összekeveredik – Tóth Réka tanulmányának fogalmi különbségtételét használva – a szöveggenetika és a genetikus kritika¹⁵ feladata: „A genetikus kiadás egyik fontos alapkövetelménye még a kom-

¹² Claudine GOTHOT-MERSCH, *A genetikus szövegkiadás: a francia terület*, Helikon, 1989, 388–401; Henri MITTERAND, *Genetikus kritika és művelődéstörténet: A Rougon-Macquart cédlanyagjai*, Helikon, 1989, 402–411.

¹³ TÓTH Réka, *Szöveg és írás (A szöveggenetika viszonya a filológiához és a strukturalizmushoz)*, It, 1998, 227–252.

¹⁴ Georg HEYM, *Gedichte 1910–1912: Historisch-kritische Ausgabe aller Texte in genetischer Darstellung*, Hrsg. Günter DAMMANN, Gunter MARTENS, Karl Ludwig SCHNEIDER, I–II, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1993.

¹⁵ Tóth Réka tanulmányának ez a különbségtétele azzal hozható összefüggésbe, hogy elkülönítendő a szigorú értelemben vett textológusi munka (szöveggondozás) és a magyarázat (jegyzet, kommentár stb.). „A szöveggenetika az írás folyamatát rekonstruálja és elemzi a maga sajátos eszközeivel.” (TÓTH, *i. m.*, 228.) Vagyis ez a tevékenység pusztán a kézirat archeológiáját, feltárását kívánja elvégezni. A vélemények megoszlanak, de a genetikus szövegvizsgálat már az interpretáció része: „ez a genetikus dimenzió, amelyet a továbbiakban mi genetikus szövegvizsgálatnak nevezünk, nem más, mint a valóban újszerű interpretációs kísérlet – a mi szóhasználatunkban a genetikus kritika – filológiai segédtudománya.” (TÓTH, *i. m.*, 229.) Minthogy a textológus önkényessége egyre nyilvánvalóbbá válik, az új textológia is a szöveggondozás neuralgikus pontjaként kezeli a kommentár, a jegyzet kérdéseit. Vö. Wolfgang PROSS, *Történeti módszer és filológiai kommentár*, Helikon, 2000, 541–543.

mentár beépítése a szövegközlési technikába, amely így egyszerre tölt be indokló, magyarázó és kiegészítő funkciót. Itt elsősorban az író levelezéséről, a kéziratos jegyzetnek tanulmányozásáról lehet szó, amelynek értelemszerűen szerves részét kell képeznie a genetikus kiadó szövegkommentárjának.¹⁶ Ezeknek a dokumentumoknak az összegyűjtése a genetikus kritikát gyakorló textológus feladata. Ez a tevékenység belenyúl a szöveg értelmezésébe is, a textológus önkényes döntéseitől nem független konstrukciót hoz létre. Ilyen értelemben mondható a genetikus kritikáról, hogy nem pusztán szöveggondozás, hanem „újszerű interpretációs kísérlet”. A „genetikus dosszié” összeállítása mellett és az „előszöveg” létrehozásán túl nem képezi kötelezően részét a szöveggenetikus munkájának a kommentár létrehozása,¹⁷ az korlátozódhat pusztán a szöveg hozzáférhetővé tételére.¹⁸ Önmagában is elegendő feladatot jelent az „előszöveg” elkészítése: „[A]z előszöveg [avant-texte] olyan (re)konstrukció, amelyet nemcsak a genetikus dosszié jellege határoz meg, hanem az azt vizsgáló szöveggenetikus nézőpontja is [...] másrészt az, hogy nem létezik a kutató közreműködése nélkül és előtt.”¹⁹ Természetesen az ily módon létrejött, létrehozott előszöveg, a genetikus kritika tárgya a textológus döntéseitől függ, mivel a genetikus kiadás ellentmondása, hogy két – hagyományosan ellentétes – szempontot kapcsol össze: a filológiát és a kritikát.²⁰ De talán ez a két nézőpont el is válhat egymástól.

A szövegkiadások előkészítése során a kiadás-módszertani megfontolások alapján meghozandó legfontosabb döntések az alapszöveg kialakítása, illetve a változat státuszának meghatározása során merülnek fel. A textológia aktuális feladatait vizsgáló reprezentatív tanulmánygyűjtemény ezt a kérdéskört járta körül.²¹ A klasszikus történeti-kritikai kiadások új feladatait is ennek az időközben megváltozott felfogásnak a jegyében kell végiggondolni.²² Nem független ez az elbizonytalanodás attól a kihívástól, amelyre a

¹⁶ GERGYE, i. m., ItK, 1993, 702.

¹⁷ TÓTH, i. m., 229: „Tehát a genetikus szövegvizsgálatnak csak közvetlen célja az előszöveg – egy ilyen módon soha sehol nem létezett hipotetikus-elméleti konstrukció –, a genetikus kritika tulajdonképpeni tárgyának létrehozása.”

¹⁸ Vö. a Georg Heym-kiadás szövegátírási elveivel: *Einführung in die textgenetische Darstellung der Gedichte* = HEYM, i. m., I, 45–63; Gunter MARTENS, *Textdynamik und Edition*, i. m., 175–188; Friedrich Wilhelm WOLLENBERG, *Zur genetischen Darstellung innerhandschriftlicher Varianten* = *Texte und Varianten*, i. m., 251–272.

¹⁹ *Uo.*, 231.

²⁰ Almuth GRÉSILLON, *Was ist Textgenetik?* = *Schreiben, Prozesse, Prozeduren und Produkte*, Hrsg. Jürgen BAURMANN, Rüdiger WEINGARTEN, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1995, 318: „Die Textgenetik ist gleichzeitig Philologie und Kritik. Die eine ist ein Mittel, die andere ein Zweck, könnte man sagen, um eine schon lang schwelende Debatte zu beenden. Um so besser, wenn die Textgenetik seit ihren Anfängen Philologie betrieben hat, auch wenn sie selbst nichts davon ahnte.”

²¹ Rose-Maria HURLEBUSCH, *Zur Methodik der Vorbereitung historisch-kritischer Ausgaben* = *Texte und Varianten*, 401–412.

²² Klaus HURLEBUSCH, *Zur Aufgabe und Methode philologischer Forschung, verdeutlicht am Beispiel der historisch-kritischen Edition* = *Texte und Varianten*, 142: „Wirklich »kritisch« – so könnte man generell sagen – ist eine historische Edition erst dann, wenn sie durch ihre Darstellung der Erhellung der operativen Sprachverwendung in überlieferter Rede dient. Im Hinblick darauf ist auch die chronologische Anordnung von

textológia feladatát tárgyaló tanulmányok gyakran utalnak is, amit az irodalomelméleti gondolkodás megváltozott szövegfelfogásának környezete jelent. A Kazinczy-szövegek a kiadás gyakorlata felől vetnek fel a fentiekhez hasonló összetettségű kérdéseket, amelyek a szöveg, a mű és a változatok, a variánsok kérdéseit érintik.

II. A digitális kiadás elvi és gyakorlati lehetőségei

Első megközelítésben a nagy számú kéziratos változat, a nagy számú átdolgozás miatt a kérdés technikai problémaként jelentkezik: miként lehet áttekinthető módon megjeleníteni a kiadásban a *változatok* eltéréseit. Debreczeni Attila egy Csokonai-levél kapcsán kísérletet tett a szöveg genetikus elvű kiadására, azonban ez a megjegyzés olvasható cikkében: „Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy genetikus feldolgozás nem lehet főszöveg egy hagyományos kritikai kiadásban.” A nehézség itt is az „olvashatóság” kritériumában merült fel, „vagyis ha a textológiai jelrendszer bonyolultsága miatt áthathatatlanává válik, akkor a módszer előnyei és elvi lehetőségei is semmivé válnak, s az eredmény éppen olyan holt anyag, mint amihez esetleg a hagyományos eljárás során jutunk.”²³ A szövegváltozatok, a variánsok sokaságában való eligazodáshoz – úgy tűnik – sem a genetikus kiadás szövegfelfogásának változása, sem a kiadások tipográfiai, technikai megjelenítésére kidolgozott javaslatok nem nyújtanak igazi segítséget.

A Kazinczy-szövegek kiadója elé állított feladat hasonló természetű nehézségeket rejt magában: a kéziratok, a változatok rendelkezésre álló bősége a szövegek keletkezését, történetiségét teszi nehezen bemutatathatóvá. A hagyományos kritikai kiadás apparátusa nem tudja áttekinthető módon megjeleníteni ezt a folyamatot, nem képes úrrá lenni a kuszaságban, sem a szövegek alakulásának folyamatszerűségét megjeleníteni. Erre a nehézségre utalt Gergye László a már idézett cikkében: „Kazinczy esetében is éppen az lenne a legizgalmasabb kérdés, hogy milyen módon, milyen nyomdatechnikai eszközökkel lehet ezt a fajta szövegdinamikát az olvasó számára áttekinthető formában megjeleníteni.”²⁴

Ezeknek a „nyomdatechnikai” nehézségeknek a megoldásában talán az elektronikus kiadás kínálta lehetőségek segíthetik a textológust. Annak belátása, hogy nincs autonóm, hanem mindig csak valamilyen „tekintély” alapján kialakítható „főszöveg”, nem csak a sajtó alá rendező „önkényességét” teszi láthatóvá, de elősegítheti annak belátását is, hogy egymással egyenrangú, egymással versengő szövegek vannak. Ennek a szövegfelfogásbeli változásnak a jegyében fogalmazhatta meg Horváth Iván a következő megfontolásokat: „Mintha a kritikai kiadásból épp a *kritikai*, vagyis szabványosító és – talán – hatalmi jellege válna nemkívánatossá! Mintha a szövegkiadónak immár nem az lenne a fő dolga, hogy sok szövegből egyet – egy igazit és hiteleset – hozzon létre, hanem az, hogy épp

Texten neu zu begründen: Sie ist ein Hilfsmittel zur Rekonstruktion der Entwicklung von Sprachverwendung bzw. Sprachverwendungsweisen.”

²³ DEBRECZENI Attila, *Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására*, ItK, 1994, 77–87, 77.

²⁴ GERGYE, i. m., ItK, 1993, 704.

fordítva: hozzáférhetővé tegye *mindahányat*.”²⁵ A Horváth Iván vezetésével működő munkacsoport digitális kritikai kiadása ezeknek a nehézségeknek a feloldására tesz kísérletet.

Egy genetikus elvű Kazinczy-költemények sajtó alá rendezése során felmerülő nehézségek feloldásában a digitális kiadás például nagyon hasznos segítséget nyújthat, könnyíthetné a szöveggondozást végző textológus munkáját. Ugyanis segítségével megszathatóvá válhat az a nyomasztó felelősség, amely a kitüntetett jelentőségű főszöveg státuszának kijelölésében jelentkezik. Az autoritás, amellyel a történeti-kritikai kiadás hagyományos értelemben felruházta a szövegeket, az utóbbi évtizedekben egyébként is megkérdőjeleződött. „A szövegkritika fejlődését a klasszikustól a modernen át a posztmodern felé az auktoritás fokozatos szétosztódása jellemzi. Szétosztódik a szöveg: az egyetlen reprezentatív kéziratból a szinoptikus szövegfolyamatig; szétosztódik a szerző: az egyszemélyes szerző utolsó szándékának mértékül fogadásától egyrészt a szerző és mások együttműködésének felismeréséig, másrészt korábbi és későbbi szerzői szándékok együttes komolyan vételéig; szétosztódik a szerkesztő: az egyetlen magabiztos szerkesztőtől a nemzetközi segédcsapatra és tanácsadó testületre támaszkodó főszerkesztőig.”²⁶ A szöveggondozó-sajtó alá rendező jelenléte egyre nyilvánvalóbb, ennek eltüntetésére immár a textológia nem is törekszik, az *ideális szöveg* illuzionisztikus volta a digitális kiadások esetében talán még nyilvánvalóbb.

Az elektronikus kiadás (Computeredition) olyan szöveget jelöl, amelyet nem csak számítógéppel állítanak elő, hanem annak segítségével is használnak. A számítógéppel előállított szöveg (Computergestützte Edition) azonban nyomtatott formában hozzáférhető.²⁷ Ez utóbbi kiadási forma már meglehetősen hosszú történetre tekint vissza, míg az úgynevezett elektronikus kiadás viszonylag új jelenségnek számít.²⁸ A számítógép használata a kritikai kiadások sajtó alá rendezési folyamatának műhelymunkálatain már rég túlhaladt. A kisebb teljesítményű számítógépek alkalmazása idején még csak segédeszközként kezelték: „A kritikai kiadás összeállításának segédmunkálatai – piszkozattanulmányok, bevezető írás, bibliográfia-összeállítás és így tovább – ekképp jelentős mértékben leegyszerűsödtek.”²⁹

Az elektronikus kiadások korában a számítógép alkalmazása a szövegkiadás gyakorlatában már többet jelent, mint pusztán technikai változást. A gépek növekvő teljesítmé-

²⁵ HORVÁTH Iván, *Szöveg = Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., 1996, 70. Az írás teljes szövegének eredeti megjelenési helye: 2000, 1994. november, 42–53.

²⁶ DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétosztása: Klasszikus, modern és posztmodern a szövegkritikában* = D. P., *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., 1998, 221.

²⁷ Ulrich RIEHM, Knud BÖHLE, Ingrid GABEL-BECKER, Bernd WINGERT, *Elektronisches Publizieren: Eine kritische Bestandsaufnahme*, Berlin–Heidelberg, Springer-Verlag, 1992, 13–60.

²⁸ Vö. a későbbiekben tárgyalandó TEI-ajánláshoz a müncheni LMU által készített gyakorlati ismertető bevezető szövegével, amely elérhető: <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/praxis/tei2.html> (2002.02.07).

²⁹ Andrew OLIVER, *Mikroinformatika és textológia*, Helikon, 1989, 420. – Megjegyzendő, hogy a cikk írásának idejéhez képest a technikai feltételrendszer lényegesen megváltozott: a „mikroszámítógép” a személyi számítógép (PC) jelölésére vonatkozik a szövegben, a „mikroinformatika” pedig a személyi számítógépek megjelenésének korai időszakát jelenti.

nye nem csak az adatfeldolgozás, hanem az adatkezelés terén is gazdagabb és a textológia sajátos kíváncsi számára is kiaknázható környezetet biztosít. A számítógépek teljesítménynövekedése, a CD-ROM-kiadások terjedő gyakorlata, valamint az Interneten keresztül elérhető online-könyvtárak növekvő szerepe és jelentősége a kritikai kiadásokat készítő textológusok elé is megkerülhetetlen elvárásokat állítanak és megváltoztatják a textológusi munka eddigi feladatait. A „hagyományos”, papírfarmájú kiadás elkészítése mellett a textológusnak szövegfeltáró munkája során már kezdettől fogva figyelembe kell vennie a digitális kiadás elvárásait, és ki kell használnia azokat a lehetőséget, amelyeket az nyújtani képes.

Eldöntendő és előzetesen rögzítendő kérdés, hogy a textológus a kiadásra előkészítendő kéziratokat a szöveg klasszikus felfogását érvényesítő szempontok szerint dolgozza-e fel, vagy olyan *interaktív*, úgynevezett „felhasználóbarát” (benutzerfreundlich) megvalósítást tűz ki célul, amely az olvasót helyezi a központba. Amint azt a fogalomhasználat is jelzi, itt a textológiai szempontrendszer és módszertant már mélyen átjárja az informatika szemléletmódja, és az a textológiai felfogás érvényesül, amelyet a *komputerfilológia* néven számon tartott újabb filológiai irányzat képvisel. Ennek a szemléletnek a jegyében a felhasználót szem előtt tartó szövegkiadási eszköztárat dolgozott ki az 1994-ben létrejött heidelbergi Institut für Textkritik (ITK), amely kiadási iniciatívák támogatására, illetve újfajta kiadási modellek kidolgozására jött létre. A Wolfram Groddeck, Roland Reuß és Peter Staengle vezetésével működő intézet független kiadások és szerkesztők kooperatív intézményeként a klasszikus filológiai kutatások és a szövegábrázolás modern technikájának összekötésére tesz kísérletet.³⁰ Az ITK által támogatott kiadások³¹ a nyomtatott könyvek mellett digitális publikációkat is tartalmaznak, amelyek a nyomtatott változatot nem pótolni, hanem kiegészíteni hivatottak.³²

A digitális szövegkiadás lehetőségei, illetve eddig megvalósult formái új dimenziót nyitottak a kritikai kiadások történetében. Ugyanis a mellékjelekkel, előzetesen meghatározott jelentésű speciális grafikai jelzésekkel „le-”, illetve „átírt” kézirat a genetikus kiadás tanúsága szerint sokszor minden igyekezet ellenére sem lesz könnyen áttekinthető és olvasható, és a nyomtatott kiadás olvasásához segítségül kell hívni a kéziratot.³³ Ez nyilván nem az elvi lehetetlenségből következik, hanem a technikai, nyomdatechnikai (például a többszínnyomás) lehetőségeken, és főként persze ezek költségvonzatán. Az elektronikus médium viszont egyedülálló flexibilis megjelenítési formáiból adódóan a gyors keresés, az egyes szövegrészek könnyű kiválasztása és nyomtatása mellett a kuta-

³⁰ „Angestrebt ist ein praxisnahes Verfahren der Herstellung moderner historisch-kritischer Ausgaben bei dem die Traditionen der Philologie und der Typographie in genauen Kontakt mit den durch Computer und Scanner eröffneten Möglichkeiten gebracht werden.” [Http://www.textkritik.de/about/about.htm](http://www.textkritik.de/about/about.htm) (2002.02.07).

³¹ Az intézet projektjei a következők: Johann Peter Hebel, Historisch-Kritische Ausgabe; Friedrich Hölderlin, Frankfurter Ausgabe; Franz Kafka, Historisch-Kritische Ausgabe; Gottfried Keller, Historisch-Kritische Ausgabe; H. v. Kleist, Brandenburger Ausgabe.

³² CD-ROM-verziója eddig gondozásukban az alábbi kiadásoknak készült el: Gottfried KELLER, *Sämtliche Werke: Historisch-Kritische Ausgabe*, Elektronische Edition zu Bd. 23.2 (Version 1.1), valamint Heinrich von KLEIST, *Berliner Bandblätter* címmel jelent meg szövegkiadás, illetve Franz Kafka-kiadás.

³³ OLIVER, i. m., 422.

tók számára nem utolsósorban lehetőséget ad a szöveg és annak különböző változatai, valamint a variánsok párhuzamos, az osztott képernyőablak biztosította egyidejű megjelenítésére is. A CD-ROM azonban minden kiadással egyidejűleg átalakításra, frissítésre szorul, mivel a számítógépek, illetve a szoftverek az állandó technikai fejlesztés következtében a leghamarabb elavuló információhordozó eszközök közé tartoznak; szemben a *viszonylag* maradandó kézirattal és könyvvel. Erre utal a Golden–Tóth–Turi szerzőcsoport a kérdéskört áttekintő tanulmányában: „Ahogyan a hanglemezekre karcolt zenét csak a megfelelő lejátszó segítségével tudjuk élvezhetővé tenni, a digitális dokumentumokhoz is hozzátartozik az a program, amely képes a szöveget, képet, hangot, mozgóképet kezelni és megjeleníteni. Ám a program csak egy adott operációs rendszer alatt, az operációs rendszer pedig kizárólag egy adott hardverkonfiguráción futtatható... A digitális könyvtárnak tehát valószínűleg az eleve digitális formában születő eredetijének megőrzése és szolgáltatása volna az egyik feladata – az ehhez szükséges hardverfeltételek biztosításával együtt. Ilyen értelemben a digitális könyvtárnak digitális múzeummal is kell válnia.”³⁴ A szövegek jövője azonban semmiképp sem képzelhető el a digitalizálással való számvetés nélkül.

A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK³⁵) kiépítése 1994-ben kezdődött meg. Célja az irodalmi szövegek a szerzőtől a könyvkiadón, könyvterjesztőn keresztül az olvasóhoz vezető útjának lerövidítése. A lényegi különbség – Horváth Iván szerint – a hagyományos és az elektronikus könyvtárak között a következőképpen ragadható meg: „A klasszikus magyar irodalom virtuális könyvtárában nincsenek könyvek, csak szövegállományok, de könyvtárosra mégis szükség van: ő szerzi be, ő rendezi, ő teszi kényelmesen hozzáférhetővé, vagyis ő szolgáltatja a szövegeket. [...] A szövegállományokat, a virtuális könyveket azonban nem a könyvtáros állítja elő, hanem a hozzáértő irodalomtörténész, a textológus, ahogy a papírkönyvek világában is a tekintélyes kiadók az ilyen feladatokat kiváló szakemberekre bízzák.”³⁶ A MEK növekvő állománya, az elektronikus formában hozzáférhető anyagok mellett immár időközben az ELTÉ-n elkészült Balassi Bálint verseinek és József Attila prózájának hálózati kiadása is.³⁷ Tehát a könyvkiadó-könyvterjesztő helyébe a szolgáltató, az olvasó helyébe a felhasználó lép. Ennek a változásnak a jegyében módosulnia kell a kiadás és a sajtó alá rendezés feltételrendszerének is. A kritikai igényű szövegkiadásnak nem csak az elektronikus kiadási lehetőségekkel kell számot vetnie, hanem a munka során létrejövő anyag archiválási kérdéseivel is. Ugyanis a szövegkiadási munka – épp a szöveg mozgó, mindig változó jellege miatt – lezárhatatlan feladat. A textológia változó tudományos igényei miatt a fáradtságos munkával, hosszú időn, sokszor évtizedeken keresztül készülő kiadások mire befejeződnek, sokszor

³⁴ GOLDEN Dániel, TÓTH Tünde, TURI László, *Virtuális örökkévalóság: objektumok a digitális könyvtárban*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita> (2002.02.07).

³⁵ <http://www.mek.iif.hu> (2002.02.07).

³⁶ HORVÁTH Iván, *Magyarok Babelben*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita> (2002.02.07).

³⁷ A <http://magyar-irodalom.elte.hu> oldalon találjuk a hálózati kiadásokat, jelenleg kizárólag az Irisz-Suli-Net és az ELTE gépeiről érhetők el.

már el is avultak. Kiszámíthatatlan feltételrendszert jelent az adatok megőrzése tekintetében az informatikai rendszerek változó technikai és programalkalmazási környezete.

Ezért a digitalizálás, a számítógépes archiválás során annak érdekében, hogy a technikai környezet előre láthatatlan változásai közepette se vesszenek el az adatok és információk, a nemzetközi szabvány használata a textológusok feladata. Az a szabvány, amely általában a digitalizált szövegek megőrzésének feltételét jelenti, az SGML (Standard Generalized Markup Language), illetve ennek időközben kidolgozott versenytársa, az XML (Extended Markup Language). Az igényes digitális kiadások (ennek megfelelően a kritikai kiadások) szövegrögzítése a nemzetközi szabvány szerint az SGML, illetve az XML jegyében történik. Az SGML/XML metanyelv előnye, hogy lehetővé teszi a szövegek operációs rendszerektől és programoktól független kódolását.³⁸ A fent említett kódolási eljárás alapul az 1987 óta létező TEI (Text Encoding Initiative), egy nemzetközi filológustársaság által kidolgozott ajánlás. Ez a gyakorlati orientáltságú „kézikönyv” az elektronikus szövege(ke)t maradandóan rögzíteni kívánó textológusok számára készült.³⁹ A jelenlegi kiadási lehetőségek feltételrendszere szerint és a magyarországi szabványok kidolgozatlansága miatt elsősorban a HTML (Hypertext Markup Language) alapú, vagyis hálózati kiadások jönnek számításba a gyakorlati megvalósítás lehetőségeként.⁴⁰

III. Kazinczy példája

A digitális kiadási környezetet figyelembe vevő textológusnak munkája során ezek szerint kell dolgoznia. A Gessner-idillek Kazinczy általi fordítása példáján szemléltetve – a TEI ajánlása szerint – az elektronikus kiadást előkészítő textológus munkája – a megszokottakhoz képest – a következőképpen módosul:

1. Dokumentumanalízis: A tulajdonképpeni filológusi-textológusi feladat a munka első mozzanatánál, tehát a rendelkezésre álló dokumentumok (a szövegkiadás lehetséges forrásai) vizsgálata során jelentkezik. A genetikus kritika fogalomhasználata szerint ez a munkafázis a „genetikus dosszié” összeállítása. Ekkor merülnek fel a kiadási elveket illető alapvető elméleti döntések. Vagyis hogy mit és milyen módon kívánunk rögzíteni. A Gessner-fordítás esetében például el kell döntenünk, milyen szövegeket (kiadásokat, kéziratokat, forrásszöveget) fogunk felhasználni, kívánjuk-e a kéziratok, kiadások közül valamelyiket főszöveggént láttatni. A Gessner-idillek fordítását Kazinczy írásmódjára jellemzően hosszú műhelymunka előzte meg, és évtizedekig tartó utómunkálatok követték. Gessner művéhez Kazinczy 1779-ben jutott hozzá, és rögtön fordítani is kezdte. Fordítását az első kiadás megjelenéséig többször átdolgozta, majd a második kiadás

³⁸ Az ezekkel a jelölőnyelvekkel kapcsolatos ajánlásokat lásd Robin COVER, *The SGML/XML Web Page*, <http://www.oasis-open.org/cover> (2002.02.07); Neil BRADLEY, *The Concise <SGML>*, Addison-Wesley–Longman, 1996; Neil BRADLEY, *Az XML-kézikönyv*, Bicske, Szak Kiadó, 2000.

³⁹ A TEI nemzetközi standard leírás honlapja elérhető: <http://www.uic.edu/orgs/tei>.

⁴⁰ HORVÁTH Iván, *Bölcsészet a bábéli könyvtárban*, <http://www.mek.iif.hu/porta/bbs/babel.hun> 5.4 pont (2002.02.07); HORVÁTH Iván, *Magyarok Bábelben*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita> (2002.02.07).

előkészítése során is több kéziratos változat készült el. A módszertani javaslatunk bemutatása kapcsán most csak a két nyomtatott kiadást vesszük figyelembe, és eltekintünk a közbülső állomások (a kéziratok) számbavételétől. A nyomtatásban (Ny) megjelent két kiadás a következő:

Ny1: *Gessner' Idylliumi. Fordította Kazinczy Ferentz.* Kassán, Füstküti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1788.

Ny2: *Kazinczy Ferencz' Munkáji. Szép Literatura. Harmadik kötet. Idyllek. Három könyvben.* Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815.

A két kiadás szövege között azonban jelentős különbségek vannak, a szövegállapot döntően, de részben a szöveganyag is módosult. A hagyományos kiadási elvek szerint – mint korábban már érintettük – a főszöveget illetően az *ultima manus* elve lenne meghatározó. Ebben az esetben a többi eltérést (az értelmi változtatásokon túl például a helyesírási változásokat) a jegyzetapparátusban kellene megjeleníteni. A szöveg közreadójának a majdani lehetséges megjelenési formán annál is inkább el kell gondolkodnia, mivel egy digitális kritikai kiadás nemcsak olvasható, hanem esetleg más módon felhasználható is lehet: például a kódolt szöveghez egyéb kereső- vagy statisztikai programok is illeszthetők, amelyeknek segítségével a szöveg többféle szempontból is kiértékelhetővé válik.

A fordítások esetében a szövegváltozatok variációs lehetőségeit és egymáshoz viszonyított eltéréseiket a forrásszöveg behatárolja. A nem fordítássszövegekhez képest a fordítások esetében a kéziratbeli változatok burjánzását a *forrásszöveg* (Gessner munkája) mint „ideális szöveg” képes korlátozni, amennyiben a szövegváltozatokat ennek az „ideális szövegnek” a változataiként fogjuk fel. A két nyomtatott szöveg esetében is az eltérések nagy számával kell szembesülnie a textológusnak, az egyszerű ortográfiai, interpunkciós sajátosságoktól kezdve a szómértékű vagy még nagyobb terjedelmű értelmi egységeket érintő javításokig. Ebben az esetben is, mint Kazinczy fordításai kapcsán általában, az a kérdés merül fel, hogy a többször átdolgozott és megjelentetett munkák szövegigazítása kapcsán melyik szempontot kövessük a főszöveget illető döntések során. Az *ultima manus* elv érvényesítése az 1815-ös kiadás szövegét tekintén a kiadás főszövegének mint a szerző életében megjelent utolsó, autorizált szöveget. A *hatástörténet* figyelembe vétele azonban módosíthatja ezt a döntést, hiszen az 1788-as első kiadás gyakorolt hatást a korszak szinte valamennyi alkotójára. Ezért az 1788-as kiadás szövegállapotának ismerete nélkül szegényebb és kevésbé rétegzett volna Csokonai munkáinak (pl. *A' Tsókok*) olvasásélménye is.⁴¹ Mivel irodalomtörténeti és hatástörténeti jelentősége az első kiadásnak volt, ezért a szöveg hagyományozása tekintetében az első kiadás tarthat igényt nagyobb figyelemre. Az ideális döntés a két kiadás egyszerre történő

⁴¹ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Szépprózai művek*, s. a. r. és a jegyzeteket írta DEBRECZENI Attila, Bp., 1990, 376. *A' Tsókok* című műben, illetve a hozzá készült *Vázlatfüzetben* nyomot hagyott a Kazinczy által fordított Gessner. Vö. még az idill és a pásztorköltészet korabeli kölcsönhatásának feltárását elvégző tanulmánnyal: DEBRECZENI Attila, „Pásztori Múza” a XVIII–XIX. század fordulóján = *Mesterek és tanítványok: Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, szerk. SAJBÉLY Mihály, Bp., 1999, 95–125.

használhatóságát jelentené, ennek eléréséhez azonban többre volna szükség, mint a két szöveg pusztá egymás mellé vagy akár egymás után helyezésére.

Összevetve a két kiadást a forrásszöveggel, az eltérések a fordító növekvő önállóságát és erősödő díszítő szándékát mutatják. Az 1815-ben megjelent kiadás szövege az eredeti Gessner-szövegektől már nagyobb mértékben szakad el, mint az 1788-as. A változatok, variánsok sokszínűsége ellenére a *forrásszöveg*ben valamilyen „egységet” fedezhetünk fel. Feltehető ugyanis az a kérdés, vajon Kazinczy fordítása esetében a szöveggondozói gyakorlat során ne a forrásszöveget tekintsük-e invariánsnak, és a különböző kéziratokat, valamint a két nyomtatott változatot ennek variánsaiként kezeljük-e? Ez persze elsődlegesen a szövegközlés metodológiai kérdéseként merülhet fel, mivel ebben az esetben a szövegváltozatok arra az „ideális szövegre” utalnak vissza, amely ilyen értelemben tekinthető közös vonatkoztatási pontnak, de semmiképpen sem a mű alakulástörténete tekintetében. Ezáltal a digitális kiadás nyújtotta lehetőség összekapcsolható volna a genetikai kiadás ama elvárásával, amely a szöveg megjelenítése szempontjából a kéziratnak, a kiadásoknak megadhatná a „monumentum” rangot, és mint a műhöz vezető út állomásaiként volnának bemutatathatók.⁴² Vagyis pusztán a kiadás módszertana, a szöveg strukturalása szempontjából jelent a forrásszöveg vonatkoztatási pontot.

A fordításból következő, a forrásszöveg adta kényszerű korlátozás felhasználható a szövegdinamika érzékeltetésére. A kiadás számára ez olyan technikai, megjelenítési hozadékkal rendelkezhet, hogy a szöveghelyek alakulásának bemutatása érdekében vonatkoztatási rendszerként használható a forrásszöveg rendje. Többé-kevésbé Kazinczy is, akár csak Földi, illetve Ráday a „szoros” fordítás elveihez kapcsolódik, követi és nem forgatja fel a forrásszöveg belső rendjét. Olyannyira, hogy ez a szöveg értelmi tagolásának grammatikai-ortográfiai követésében is megnyilvánul. Mindezek alapján arra is kísérletet tehetünk, hogy a forrásszöveg alapján szövegszekvenciákat jelölünk ki, és ezeknek a szekvenciáknak a kereteit felhasználva alakítjuk ki szöveggondozási és szövegközlési elveinket. Ennek a szegmentálási javaslatnak a digitalizáció megvalósításában operatív szempontot szánunk. Példaként az első idillt használva bemutatjuk a két nyomtatott kiadás viszonyát a forrásszöveghez. A *Dafné*hez első és utolsó bekezdése:

G: Nicht den blutbesprizten kühnen Helden, | nicht das öde Schlachtfeld singt die frohe Muse; |

Ny1: Nem a' vérrel bé-fetskendezett bátor Bajnokot, | nem az Ütközet' pufzta helyét énekli a' víg Múfa: |

Ny2: Nem a' vérrel-mocskos bajnokot, | nem a' Csátáknak dúlt piaczat énekli enyelgő Múzám: |

G: sanft und schüchtern flieht sie das Gewühl, die leichte Flöt' in ihrer Hand. |

Ny1: rebegve fzalad ő, mezei könnyü sípjával, a' fegyver-tsattogás elől. |

Ny2: remegve fut ő, a'szelid, könnyü sípjával jobbában, a' fegyver-csattogás elől. |

⁴² TÓTH, i. m., 227. – Ezt a „mű monumentuma” jelleget a digitális képek használata megerősítheti.

G: Gelokt durch kühler Bäche rieselndes Geschwäze und durch der heiligen Wälder dunkeln Schatten, |

Ny1: A' tífzta patakok' lafsú tsergedezéfe, és a' fzent erdők' fufogó homálya által tsalogattatván, |

Ny2: Elszenderítve a' tiszta csermelyék' édes csácsogása 's a' szent erdők' setéte által, |

G: irrt sie an dem beschilften Ufer, | oder geht auf Blumen, in grüngewölbten Gängen hoher Bäume, |

Ny1: a' sáfos partonn tévelyeg, | vagy a' virágokonn jár a' magas fák' zöld bóltjábann, vagy a' puha pázsitonn hever, |

Ny2: a' sásos vízszeleén tévedez, | vagy a' magas fák' zöld ernyőji közt lépdell az illatos virágokon. |

G: und ruht im weichen Gras, | und sinnt auf Lieder, für dich, für dich nur, schönste Daphne! |

Ny1: <.....> | 's énekeket kézfít, a' te, egyedül tsak a' te fzámodra, szép Daphne! |

Ny2: Gyakorta a' lágy pázsitonn hever, | 's dalokat költ neked, édes Daphne! |

G: Denn dein Gemüth voll Tugend und voll Unschuld, ist heiter, | wie der schönste Frühlings-Morgen; |

Ny1: Mert a' te fzelíd és ártatlan elméd olyan kellemetes, olyan tífzta, | mint a' tavafz' leg-fzebb reggele. |

Ny2: Mert a' te vidám elméd kellemesbb | mint a' tavasz' legtisztább reggele. |

G: So flattert muntre Scherz und frohes Lächeln, | stets um die kleinen Lippen, um die rothen Wangen, |

Ny1: Eleven tréfa és vidám mofolygás repdes | fzüntelen azokonn a' kis ajakokonn, azonn a' piros ortzánn, |

Ny2: Élesztő tréfa 's bájoló mosolygás lepdes | szünetlen' szép orczáidon 's piros kis ajkad' tündér gödrein, |

G: und sanfte Freude redet stets aus deinen Augen. | Ja seit du Freund mich nennst, geliebte Daphne! |

Ny1: és édes öröm fzóll szép fzedemből. | Sőt miolta Barátodnak hívfz, édes Daphném, |

Ny2: 's szelíd szemedből vígaság nevet. | Úgy van, szép Daphne, úgy van! mert miolta barátodnak hívsz, |

G: seitdem umglänzt ein Sonnenschein von Freude, mein Leben vor mir her, | und jeder Tag, gleicht einem hellen Lieder-reichen Morgen.

Ny1: azólta előre tífztáknak látom óráimat, | 's minden napom örömré vírrad-fel!

Ny2: kétséges jövendöm' előre tisztának szemlélem, | és örömré vírrad-fel minden napom!

A grammatikai-szemantikai egységek – az apróbb eltérésektől eltekintve – az első nyomtatott kiadásban még szorosabban követik az „ideális szöveg”-nek tekintett forrás-szöveget. A második nyomtatott kiadás már szabadabban távolodik el tőle. Az idézett részletben függőleges vonalakkal egymástól elválasztott szekvenciák számozással láthatók el, így módon követhetővé válik az összevető olvasás számára a szöveg alakulásrendje. Egy HTML alapú digitális kiadásban pedig egyszerűen linkekkel oldható meg használatuk.

A Kazinczy-fordítások alakulásának az a dinamikája, amely az „ideális szöveg”-től való elszakadást magyarázhatja, a szöveg belső önmozgásának felszabadulásaként is értelmezhető. Kazinczy első Gessner-fordításának nagy sikere azzal is magyarázható, hogy a magyar irodalomban Báróczy fordításai után az övé volt az első hangsúlyozottan „művészi igényű” próza fordítás. A nehézséget a munka során Kazinczy számára épp az „idiotizmusok” áttüthetősége, vagyis a fordítás szabadsága jelentette. Annak eldöntése, hogy a fordítás szépsége érdekében mennyire hagyatkozhat rá a célnyelv természete adta belső lehetőségeknél kiaknázására a művészi erő erősítése érdekében: „A’ Fordítáffokkal éppen ellenkezőképpen van a’ dolog. Minden forban elakad a’ Fordító, ’s kétségeskedik benne, ha az Idiotismuft áldozza-é fel az Energiának, vagy az Energiát az Idiotismusnak? Sokára el-únnya a’ köröm-rágáft, ’s kéffél nyúl a’ tsemó-fejtéshez. Innen van, hogy a’ fordítás vagy víz-ízü, ’s el-veszti eredeti tüzet; vagy erőltetett, homályos és ízetlen. Az eredeti tífztaság érthetetlen tsevegéfsé, a’ praecifio hoflzas hideg periphraffisá, változik-el; új faragású szók és fzólláfok sértegetik a’ fület; ’s a’ jobbakon is idegen íz esmerfzik.”⁴³ A Kazinczy-fordítások szövegének kiadása akkor tölthetné be igazán a szerepét, válhatna a kutatók számára használható anyaggá és tehetne eleget az *olvashatóság* követelményének is, ha lehetővé tenné az összehasonlítás gyors és igény szerinti elvégzését, és a szövegszegmentumok szerinti tagolás ezt segíthetné elő.

2. Digitalizálás: A kiválasztott anyagok scannelése (vagy manuális bevétele), a szövegek OCR által történő megszerkesztése során a tipografikus információk egy része megőrződik, ami a későbbi automatikus jelölés kiindulópontja lehet. Ez a munkafázis látszólag a leginkább technikai jellegű, és itt a legnagyobb a textológus kiszolgáltatottsága a technikai eszközöknek. A digitalizálás lehetséges formája természetesen a kiadandó szövegek begépeltetése valamely szövegszerkesztő programba, amely kompatibilis az SGML/XML szerkesztővel.

3. A jelölések elhelyezése a szövegben: Ez nem más, mint a dokumentumanalízis során megőrzésre kiválasztott szöveg (adatok és információk) TEI alapján történő kódolása. A szövegek jelekkel való ellátása, tehát a szövegelemek kódolása egy interpretációs aktus eredménye. Az erre irányuló döntéseket egy textológiai munkacsoportnak kell meghoznia. A szöveg mint „adat” mellett egy metaadatsort kell rögzíteni, egy utasítás-sort, amely az SGML szabvány szerint < > karakterek közé kerül. Ennek segítségével lehetséges a szövegben különféle rögzítendő információkat elhelyezni, pl.: főcím, alcím, szövegtest, a szöveg fejezetekre való tagolása, saját kezű vagy idegen kéztől származó

⁴³ Az 1788-as kiadás *Idősb B. Ráday Gedeon Úrhoz* című ajánlásából való részlet; számozatlan.

hozzáfűzések, kiegészítések, kihagyások, húzások a kéziratban (sőt: azok helye a kéziratban, sorok alatt, fölött, margón, túloldalon, hátoldalon stb. is megadható). A textológus feladata itt nem elsősorban a többé-kevésbé automatikus technikai megvalósításban rejlik; a konvertálás különféle illesztőprogramok segítségével is történhet. Sokkal inkább annak meghatározásában áll a textológus feladata, hogy milyen szövegbeli jellemzőket kívánunk a kódok segítségével a metaadatok között elhelyezni. Érdemes minél több utasítás megadására törekedni, mivel „egy információban gazdag dokumentum mindig lebutható lesz az éppen aktuális szerényebb igényeknek megfelelően, fordítva azonban ez nem tehető meg.”⁴⁴

4. A publikáció: Ennek során az elektronikus szöveget hozzáillesztik a kiválasztott médiumokhoz, például a könyvnyomtatás, CD-ROM vagy web-böngésző által. A nem hagyományos „papír formájú” publikáció során gondoskodni kell a felhasználó tájékozódását segítő elektronikus tartalomjegyzék összeállításáról, a szövegelemekhez hozzárendelendő tipografikus megjelenítésről, valamint a szövegek különféle szempontú keresési lehetőségeiről.

A szövegszegmentumok határának jelölésére szolgáló grafikai jel, illetve jelek a digitális kiadásban egyúttal linkként is szolgálhatnak, amelyek egy osztott képernyőjű megjelenítés esetén a szövegek párhuzamos követésére, egyúttolvasására adnak lehetőséget. Az osztott ablakrendszer lehetővé teszi a szöveg megfelelő pontjain elhelyezett további linkek segítségével a kéziratok szövegállapotának megjelenítését. Hasonlóképpen a szegmensek gyors összehasonlítását segítheti a forrásszövegek azonnali megjeleníthetősége. A szövegszegmensek használata egyúttal lehetőséget nyújt arra is, hogy a fordítás, a fordítási gyakorlat változásait kísérhessük nyomon. Ugyanis vannak a fordítások mindkét kiadásában olyan helyek, amelyeknek nincs pandanja a forrásszövegben, ahogyan ennek az ellenkezőjére is bőven akad példa. Mindezek a lehetőségek a felhasználó igényeinek figyelembevételét tartják szem előtt, és a szöveg tetszőleges pontján kínálják fel annak lehetőségét, hogy az olvasó a szöveg alakulását, változását mintegy mozgásában tudja követni.

A számítógépes kiadás előállítása során – a dokumentumanalízistől kezdve a digitalizáláson át a megvalósulásig minden egyes lépésnél – irányadó lehet a textológus számára a TEI ajánlása, amely azonban a hálózati szövegkritikai kiadásokra vonatkozó magyar szabvány kidolgozásáig még nem aktuális feladat. Fontos továbbá megjegyezni, hogy alkalmazása során csak a legutolsó lépés, tehát a publikálás fázisában válik szét nyomtatott, illetve elektronikus változatra a szöveg mint absztrakt létező.⁴⁵ Különféle elméleti problémák felmerülése esetén is érdemes a TEI-„kézikönyv” vonatkozó részeinek tanulmányozása, mivel tapasztalt tudósok, kutatók már megvalósult kiadási gyakorlatának megannyi tapasztalatát magunk is felhasználhatjuk munkánk során. Legaktuálisabb fela-

⁴⁴ GOLDEN-TÓTH-TURI, *i. m.*

⁴⁵ A megállapításra vonatkozólag lásd a müncheni LMU honlapjának ismertetőjét: <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/praxis/tei.html> (2002.02.07).

datunk a magyarországi gyakorlat feltételeinek és szempontjainak a kialakítása, mind a könyvtári feldolgozás, mind a szövegek archiválása tekintetében.⁴⁶

A jelen dolgozat javaslata a Kazinczy-fordítások elektronikus megjelenítése kapcsán a szövegszegmentumok jegyében végzett szövegfeldolgozáshoz kapcsolódik. Véleményünk szerint ez nem csak a hálózati, az osztott képernyős megjelenítés számára jelentheti a szöveg dinamikus jellegének és az összehasonlítás működtetésének praktikus megoldását, hanem a későbbi (SGML/XML, illetve a TEI szabvány magyar ajánlásait is figyelembe vevő) feldolgozásban is hasznos lehet. Az elektronikus kritikai kiadás számos praktikus jellemzője mellett bizonyos – dolgozatunkban említett – problémák kiküszöbölésére is megoldást kínálhat. A szöveg gondozójának például nem feltétlenül szükséges egy „hatalmi szóval” kialakított főszöveget előállítania, mivel az olvasó (felhasználó) maga dönthet, a többszöri használat során akár különféle módokon is, a számára kiindulópontként használni kívánt szövegváltozatról, amely változathoz képest beépített linkek segítségével tanulmányozhatja akár az eredeti forrásszöveget, annak változatait vagy a fordítás állomásait, különféle megfogalmazásait vagy az eltérő ortográfiai változatokat. A digitális kritikai kiadások felhasználó-olvasóbarát megjelenési formájukkal, könnyű hozzáférhetőségükkel talán segítenek az óriási energiával, szakértelemmel, aprólékos filológiai munkával előállított kritikai kiadásoknak szélesebb olvasóközönséget kialakítani.

⁴⁶ Az SGML, <http://www.neumann-haz/digital/studies/neumann-haz/sgml.html> (2001.07.05). A tanulmány már nem érhető el ezen az oldalon (2002.02.07).